

- 1907) *UkraYniskiy selyanin (Ukrainian peasant)*, 9, 132–138 (in Ukr.)
14. Shanin, T. (1997). *Revolution as a moment of truth. Russia 1905–1907 – 1917–1922*. Moscow: *Ves mir* (in Russ.)
15. Verkhovtseva, I. G. (2015). *Peasant government and “peace”: before the question of modernization of the agrarian system in the Russian Empire (second half of XIX – early XX century)*. 2015 5th Ukrainian current social and humanitarian discourses, 5(5), 103–106. Dnipro (Ukraine) (in Ukr.)
16. Kukushkin, Yu. S., Timofeyev, N. S. (2004). *Selfgovernment Russian peasants (XIX – early XX century)*. Moscow: MGU (in Russ.)
17. Fedorenko, G. M. (1965). *History of the Loknya river right coast in Sumy region (from ancient times to 1930)*. Sumy (Ukraine) (in Ukr.)

O. Gerasymenko

AN ATTEMPT TO CREATE «PEASANT REPUBLICS» IN SLOBOZHANSCHYNA DURING THE FIRST RUSSIAN REVOLUTION 1905 – 1907

First Russian Revolution 1905 - 1907 gg. gave a push to create and active work of peasant party and non-party organizations. In the summer of 1905 peasants for the first time put forward their program of social reforms and established an independent organization that does deal with the control of any political institution - the All-Russian Peasant Union. All-Russian Peasant Union, peasant councils, committees and commissions - are the examples of non-party organizations whose activities have demonstrated the possibility of new prospects for reorganization of the state and society.

According to incomplete statistics, only in Ukraine were more than 120 of his of townships and rural associations, numbering tens of thousands of people. In some regions of the Russian Empire union influence was so great that control certain territories belonged to its local committees. In autumn 1905, when the revolution reached its peak, formed the so-called «peasant republics» - informal administrative-territorial associations that have assumed the powers of localities in the limits of townships or counties. Historians today know three «peasant republics», formed in the territory of Sloboda Ukraine, Sumska, Yastrubynska and Lyubotynska.

The aim of this publication is, firstly, more fully present the results of previously conducted developments, add new information acquired after the previous development topics and thus try to show conditions under which «peasant republics» in Slobozhanschyna were created. Second, draw attention of modern researchers to this issue with the accumulated material, to investigate the existence of «peasant republics» in other provinces of Ukraine.

The uniqueness of the situation that has formed in Sloboda Ukraine in 1905 was that it called «dark» peasants who previously hoped exclusively for royal assistance in their troubles, suddenly turned into a well-cohesive revolutionary force that deprived the leadership power over them. All-Russian Peasant Union by its actions actually took over all power. On its initiative took place strikes, demonstrations, mobilized peasants, the students and workers to conduct outreach work, was set maximum prices for basic products, created new courts, the army stopped conscription, coated indemnities landlords. Meanwhile committee stopped felling, riots and other violent peasants acts, directing their energy in a peaceful way.

Although all the above-mentioned so-called «republics» were doomed to failure and brief existence, they have demonstrated the ability to eliminate the existing orders. At present remains unexplored question of the existence of similar «peasant republics» in other provinces of Ukraine, but this is another topic of scientific exploration.

Key words: peasantry, peasant movement, 1905–1907 Revolution, peasant republic.

УДК 94(47+57)(92); 32.019.5

В. Л. Калитвянська

здобувач кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

КОНЦЕПЦІЯ СЕЛЯНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В. ДАНИЛОВА В КОНТЕКСТІ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОТРЯСІНЬ 1917– 1921 РР.

У статті на основі аналізу наукової літератури схарактеризовано внесок видатного історика в дискусію про селянську революцію та роботу над міжнародними проектами. З'ясовано розуміння істориком революційних подій 1917–1921 рр. Зроблено спробу проаналізувати деякі аспекти концепції селянської революції В. Данилова. Розкрито розуміння істориком значення ведення величезного масиву джерел з історії селянства першої половини ХХ ст. до наукового обігу. Доведено, що громадськість і світова наука отримали доступ до більшої частини з них завдяки зусиллям колективу вчених, які об'єдналися навколо видатного історика-аграрника.

Ключові слова: В. Данилов, концепція селянської революції, міжнародні проекти, аграрне питання, 1917–1921.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю ґрунтовного вивчення концепції В. Данилова в контексті головних віх вітчизняної історії поч. ХХ ст. Потреба в аналізі обраної проблематики аргументована винятковою цінністю поглядів видатного історика, дисидента на тогочасні аграрні перетворення.

Теоретичну основу статті становлять праці авторитетних вітчизняних і зарубіжних дослідників у галузі аграрної історії, досить нового напрямку у світовій науці другої половини ХХ ст. Першим ученим, наукові праці якого залучено до аналізу, є Віктор Петрович Данилов, автор п'яти великих монографій, трьохсот п'ятдесяти наукових статей, розділів у колективних працях, ініціатор, упорядник і редактор великої кількості публікацій, учасник та керівник загальносоюзних, загальноукраїнських і міжнародних симпозіумів, конференцій та проектів з аграрної й політичної історії Радянської Росії [1, 72]. Варті уваги й роботи таких фахівців з аграрної історії, як В. В. Кондрашин, Н. А. Івницький, М. А. Вілцан, І. Е. Зеленін, які працювали над міжнародними проектами під професійним керівництвом В. Данилова. Їхній науковий шлях розпочався ще в радянський час, а праці стали яскравим прикладом еволюції поглядів радянських істориків під впливом зовнішніх щодо науки факторів розвитку (суттєвих політичних змін у нашій країні) у 1990 – 2000-х рр.

У дослідженнях В. Данилова продемонстровано, що селянський рух у період революційних подій 1917 – 1921 рр. був закономірним та історично зумовленим явищем тогочасної дійсності. Він був аргументований комплексом об'єктивних і суб'єктивних причин, пов'язаних із головною подією вітчизняної історії початку ХХ ст. – революційним потрясінням, складником якого була селянська революція як реакція селянської країни на нездатність держави розв'язати аграрне питання в інтересах більшості населення. За концепцією дослідника, історія селянського руху в розглянутий період – це обстоювання селянами свого варіанта розвитку сільського господарства перед натиском державної влади, що ставила село у вкрай важкі умови, несправедливі з погляду селянських інтересів. Селянський рух був породжений жорстким тиском на село радянської влади, з огляду на сформовану важку суспільно-політичну та соціально-економічну ситуації. В аналізованій період суть державної політики полягала в одному головному елементі – за рахунок селян розв'язувати державні проблеми, незважаючи при цьому на їхню позицію [2, 320].

Ситуація ускладнилася початком громадянської війни, відрізавши промислові центри від країв багатих хлібом, а також низьким урожаєм 1917 р. Крім того, занепад промислового виробництва унеможливив взаємовигідний, еквівалентний обмін між містом і селом. Неминучість селянського протистояння з державною владою виникала з факту, що селянство не могло не брати участь у громадянській війні через такі фактори, як мобілізація, трудові повинності. При цьому додавалася моральна й фізична втома села від трирічної імперіалістичної війни, що в комплексі з окресленими обставинами повинно було негативним чином позначитися на селянському господарстві, а отже, і на політичних настроях селян, створити в селі найсильніший осередок опору державній політиці [5, 7].

Отже, для початку селянського руху в 1917 р. існували причини, що мали об'єктивний характер. Селянські повстання стали природною захисною реакцією селянства проти державного насильства. Те, що селянський протест вилився у форму масового стихійного руху, який супроводжувався всіма притаманними «мужицькому бунту» виявами, не дає ніяких підстав для звинувачення селян в антипатріотизмі, темряві, «стадній люті». У зазначений період у них просто не було іншого способу захистити себе від жорсткого державного тиску, обмежити його до мінімального рівня. Антидержавним селянський рух був тому, що влада в умовах господарської розрухи не змогла забезпечити село еквівалентним і справедливим товарообміном, не залишивши селянам вибору, як протистояти їй на тлі справді грабіжницької щодо села політики [4, 38].

У своїх працях В. Данилов характеризував соціальний склад учасників виступів і демонстрував, що проголошений радянською владою курс на класовий пріоритет сільської бідноти на практиці виявився нездійсненим. На особливу увагу заслуговують три проекти очолювані В. Даниловим: «Селянська революція в Росії. 1902 – 1922 рр.», «Радянське село очима ВЧК – ОГПУ – НКВС. 1918 – 1932 рр.» і «Трагедія радянського села. Колективізація і розкулачення. 1927 – 1937 рр.». Серед них особливе

місце посідає перший проект – «Селянська революція в Росії». Його авторами є В. Данилов та один із засновників західного селянознавства, професор Манчестерського університету Теодор Шанін [3, 21]. Т. Шанін протягом багатьох років працював над проблемами історії селянства, був автором таких відомих книг, як «Незручний клас» і «Революція як момент істини». Селянський рух початку ХХ ст. за концепцією вчених потрактований як основа всіх революційних змін і потрясінь, які сталися в перші десятиліття ХХ ст. На основі селянської революції розгорталися всі інші соціальні та політичні революції, зокрема більшовицька революція в жовтні 1917 р.

В інтерпретації авторів зазначеного вище проекту йдеться не просто про селянський рух як про постійний фактор суспільно-політичного життя Росії в пореформений період, а про селянську революцію як самостійний феномен, який мав свою лінію розвитку. На думку В. П. Данилова та Т. Шаніна, початком цієї революції став 1902 рік, оскільки тоді в Полтавській і Харківській губерніях розпочався селянський рух, що поширився потім на колишні райони закріпачення Європейської Росії, принципово відрізнявся від попередніх селянських виступів. Перш за все відмінності полягали в масштабах руху, його цілях, поведінці селян. В. Данилов уважає, що новим явищем у селянських виступах 1902 рік став радикалізм селянських настроїв і вимог. Саме вони свідчили, що на історичну сцену відкрито виступив новий селянин – селянин епохи революції з революційним гаслом ліквідації поміщицького землеволодіння і приватної власності на землю. «Земля і право вільного господарювання на ній» – така головна мета селянської революції. Згодом, і в 1917 р., і в роки громадянської війни її втілення в життя було головним змістом селянського руху в усіх його формах та в усіх регіонах [6].

На думку авторів проекту, селянська революція закінчилася в 1922 р. перемогою, незважаючи на розгром селянського повстання. Такий парадоксальний, на перший погляд, висновок В. Данилов аргументує фактом ухвалення більшовиками в 1922 р. нового «Земельного кодексу». В. Данилов зазначає, що перемога селянської революції виявилася рівносильною поразці, оскільки селянство не змогло створити владу, яка б захищала їхні інтереси.

Наукова значущість концепції В. Данилова полягає в тому, що вона ґрунтована на величезному комплексі архівних джерел із центральних і регіональних архівів, уперше введених до наукового обігу в ході реалізації проектів [7, 18].

На початку 90-х рр. ХХ ст. був створений «Центр селянознавства і аграрних реформ», який очолював В. Данилов. Під його керівництвом проходила основна робота над проектом «Селянська революція в Росії». У межах проекту була реалізована робота з виявлення й публікації джерел з історії селянської революції в період її кульмінації. У центрі уваги опинилися події в селі в 1917 – 1922 рр. Подібний вибір був не випадковим.

Він був зумовлений кількома обставинами. Одна з них – це той факт, що, практично не вивчивши теми селянських повстань, радянські історики створили вкрай спотворену з погляду офіційної ідеології картину. Радянська історіографія звела всі селянські

виступи до «контрреволюційних куркульських закатів», ініційованих «есерами і агентами білих армій».

В. Данилов вирішив зосередитися на виконанні роботи під час проектів у центральних і місцевих архівах, щоб під час висвітлення ключових аспектів проектів перш за все «надавати слово документу» [8, 32].

Найважливішим результатом проекту «Селянська революція в Росії» стали нові знання про причини, масштаби, перебіг і наслідки селянського руху в Росії й Україні в 1917–1922 рр. Була доведена єдина основа селянських повстань у розглянутий період у всіх вивчених регіонах колишньої Російської імперії, що полягала в прагненні селян захистити свої права на землю й вільне господарювання на ній, завойовані внаслідок аграрно-селянської революції 1917 р.

Селянські повстання на території Тамбовської губернії, на Дону, Поволжі та в Україні в 1918–1921 рр. мали антидержавний характер, були спрямовані проти політики «воєнного комунізму» більшовиків. Водночас вони не мали контрреволюційного характеру, не були спрямовані проти основних завойовань революції: радянської влади й аграрного законодавства більшовиків 1917 р. [6].

Описувані селянські виступи не можуть бути кваліфіковані як «куркульські», оскільки основними їхніми учасниками були середняки. Документи збірок переконливо доводять, що селянські й козацькі повстання в Тамбовській губернії, на Дону, Поволжі й на Півдні України в 1918–1921 рр. за своїм характером були стихійним обуренням народних мас антиселянською політикою більшовиків, а не спровокованими есерами, анархістами, агентами білих армій. Антибільшовицькі партії не вели селян і козаків, а йшли за ними та разом з ними, надаючи їхньому руху більш організованого характеру: есери в «Антоновщині», анархісти «махновщині» та ін. [1, 67].

Із кожним новим масивом досліджених документів усе більше вимальовувався стихійний характер селянської революції, рух якої намагалися використовувати різні політичні сили. Проте селянство забезпечило більшовикам перемогу в громадянській війні. Парадокс полягав у тому, що селяни з двох зол, «червоних» і «білих», вибрали меншу – більшовиків, оскільки вони не зазіхали на головні завойовання революції, а білі армії несли загрозу реставації колишніх порядків, насамперед поміщицького землеволодіння. Страх селян перед цією загрозою виявився сильнішим, ніж їхня ненависть до комуністів, особливо влітку 1919 р. у період успішного наступу білих.

Проект «Селянська революція в Росії», як й інші проекти В. Данилова, позитивно вплинув на розвиток регіональної історіографії, а також на основі документів підтвердив концепцію вченого.

Отже, науковий проект «Селянська революція в Росії. 1902–1922 рр.» укотре продемонстрував погляди В. Данилова на проблемні питання аграрної історії, а також зробив безсумнівний позитивний внесок у розвиток історіографії. Завдяки йому до наукового обігу введено величезний масив джерел, що характеризують поведінку селянства в епоху революції та громадянської війни. Його учасниками

виконані серйозні дослідження про причини, масштаби, характер і результати селянського руху в розглянутий період у низці найважливіших епіцентрів [7, 21].

Аналіз концепції В. Данилова – справа не одного покоління дослідників, однак і зараз ми можемо оперувати найважливішими положеннями цієї концепції. В. Данилов був і залишається єдиним дослідником, який досліджував історію держави крізь призму аграрно-селянського питання. На відміну від своїх колег, він описував процес аграрного розвитку останніх півтора століття в цілому як єдиний процес. На його думку, аграрні перетворення, які мали вигляд чи то реформ, чи то революцій, що повторювались знову і знову в середньому через 20 років, засвідчували глибоку занедбаність аграрного питання. У підсумку аграрне питання не розв'язане й до сьогодні. Подальше вивчення аграрної історії вкрай актуальне, є одним із пріоритетних наукових напрямів історичних досліджень.

Список використаної літератури та джерел

1. Данилов В. П. *Современная российская историография. В чем выход из кризиса? / В. П. Данилов // Россия в XX веке. Судьбы исторической науки.* – М.: [б. в.], 1996. – С. 53–76.
2. Данилов В. *Аграрные реформы и аграрная революция в России / В. Данилов // Великий незнакомец: крестьяне и фермеры в современном мире.* – М.: [б. в.], 1992. – С. 310–321.
3. Данилов В. П. *Советская деревня 1930–1934 гг. по документам ОГПУ–НКВД: введение / В. П. Данилов // Советская деревня глазами ОГПУ–НКВД: в 3 т.: док. и материалы.* – М.: [б. в.], 2003. – Т. 3.: 1930–1934. – Кн. 1.: 1930–1931. – С. 7–46.
4. Данилов В. П. *Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939 / В. П. Данилов // Документы и материалы: в 5 т.* – М.: [б. в.], 2004. – Т. 5.: 1937–1939. – Кн. 1.: 1937. – 648 с.
5. Данилов В. П. *Крестьянская революция в России, 1902–1922 гг. [Электронный ресурс] / В. П. Данилов // Крестьяне и власть.* – Москва–Тамбов, 1996. – С. 4–23. – Режим доступа: http://www.patriotica.ru/history/danilov_rev.html.
6. Данилов В. П. *Крестьянская революция в России, 1902–1922 гг. [Электронный ресурс] / В. П. Данилов.* – Режим доступа: <http://ladim.org/st007.php>.
7. Данилов В. П. *Крестьянская революция в России: 1902–1922 гг. / В. П. Данилов // Крестьяне и власть: материалы конф. / Тамб. гос. техн. ун-т; Моск. высш. шк. соц. и экон. наук.* – М. – Тамбов, 1996. – С. 4–23.
8. Кондрашин В. В. *Научно-исследовательский проект «Крестьянская революция в России. 1902–1922 гг.» / В. В. Кондрашин // Материалы межвузовской научно-практической конференции, посвященной 60-летию Пензенского государственного педагогического университета имени В. Г. Белинского (гуманитарные науки).* – Пенза, 1999. – С. 30–37.

References

1. Danilov V. P. *Sovremennaya rossiyskaya istoriografiya. V chem vyihod iz krizisa? / V. P. Danilov // Rossiya v XX veke. Sudby istoricheskoy nauki.* – M., 1996. – S. 53–76.
2. Danilov V. *Agrarnye reformy i agrarnaya revolyutsiya v Rossii / V. Danilov // Velikiy neznakomets: krestyane i fermeryi v sovremennom mire.* – M., 1992. – S. 310–321.
3. Danilov V. P. *Sovetskaya derevnya 1930–1934 gg. po dokumentam OGPU–NKVD: vvedenie / V. P. Danilov // Sovetskaya derevnya glazami OGPU–NKVD: v 3 t.: dok. i materialy.* – M., 2003. – T. 3. 1930–1934. – Kn. 1. 1930–1931. – S. 7–46.
4. Danilov V. P. *Tragediya sovetskoy derevni. Kollektivizatsiya i raskulachivanie. 1927–1939 / V. P. Danilov // Dokumenty i*

- materialy : v 5 t. – M., 2004. – T. 5. 1937–1939. – Kn. 1. 1937. – 648 s.
5. Danilov V. P. *Krestyanskaya revolyutsiya v Rossii, 1902–1922 gg.* // *Krestyane i vlast.* – Moskva-Tambov, 1996. – S. 4–23. [Elektronnyy resurs] *Rezhim dostupa* http://www.patriotica.ru/history/danilov_rev.html
6. Danilov V. P. *Krestyanskaya revolyutsiya v Rossii, 1902–1922 gg.* [Elektronnyy resurs]. – *Kod dostupu:* <http://ladim.org/st007.php>;
7. Danilov V. P. *Krestyanskaya revolyutsiya v Rossii: 1902–1922 gg.* // *Krestyane i vlast: materialy konf. / Tamb. gos. tehn. un-t; Mosk. vyssh. shk. sots. i ekon. nauk. M. – Tambov, 1996.* – S. 4–23.
8. Kondrashin V. V. *Nauchno-issledovatel'skiy projekt «Krestyanskaya revolyutsiya v Rossii. 1902–1922 gg.» / V. V. Kondrashin // Materialy mezhdvuzovskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, posvyaschennoy 60-letiyu Penzenskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta imeni V.G. Belinskogo (gumanitarnye nauki).* – Penza, 1999 – S. 30–37.

V. Kalytyvianska

V. DANILOV'S CONCEPT PEASANT REVOLUTION IN THE REVOLUTIONARY UPHEAVALS 1917–1921

On the basis of analysis of scientific literature highlights the contributions outstanding historian in the discussion of peasant revolution and work on international projects. Historian reveals the understanding of the revolutionary events of 1917–1921. The attempt to analyze some aspects of the concept of peasant revolution V. Danilov. Reveals the importance of understanding the historian driving the vast array of sources on the history of the peasantry first half of XX century. in the scientific revolution. It was found that the science community and the world have access to most of them thanks to the efforts of scientists, united around a prominent historian and agrarian.

Purpose this study is that based on available counted and unpublished materials and archives to explore the features of scientific, historical and social activities V. Danilov.

Is the possibility of using its material in monographs generalizing works on contemporary history. Material conclusions and generalizations contained in the work, expand knowledge about the problems of the peasants of the twentieth century. Results of the study can be used in the classroom institutions of higher education, in particular to prepare lectures modern history of Ukraine, the Ukrainian village life.

The scientific novelty of the proposed research is to develop a problem statement and a comprehensive study and analysis of scientific and historical heritage of the scientist. It is assumed that new aspects will be studied in addressing the most pressing issues and locus of Soviet agriculture.

An analysis of the concept of V. Danilov – a matter of several generations of researchers. But now we can note a number of important provisions of the concept. Mr. Danilov was the only researcher who studied the history of the state through the prism of agrarian and peasant question. Unlike his colleagues, he considered the process of agricultural development of the last half century as a whole, as a single process. According to him, agricultural transformation, which looked like either

reforms or revolutions that are repeated again and again an average of 20 years showed a deep throw agrarian question. As a result, the agrarian issue is not resolved to this day. Therefore, the further study of agricultural history is extremely important and is one of the priority directions of scientific historical research.

УДК 94:63(477)«1914/1917»

Н. А. Ковальова

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри українознавства ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет» (м. Дніпро)

ВПЛИВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ФОРМУВАННЯ ПРИЧИН ДРУГОГО ЕТАПУ «АГРАРНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ» У НАДДНІПРЯНСЬ- КІЙ УКРАЇНІ (1914 – 1917 РР.)

Статтю присвячено проблемі формування передумов «аграрної революції» в українських губерніях в умовах Першої світової війни. Метою дослідження є з'ясування впливу війни на відносини між селянами й поміщиками в 1914 – восени 1917 рр. З'ясовано, що до традиційних суперечностей між цими соціальними групами додалися нові: невдоволення мобілізацією до війська, виснажлива жіноча праця, зубожіння та «солдатський» чинник. Питання найму робочої сили й оренди землі були головними у відносинах між селянами та поміщиками влітку – восени 1917 р. Відкриту соціальну боротьбу між ними спричинила погромницька діяльність фронтовиків восени 1917 р.

Ключові слова: Перша світова війна, «аграрна революція», поміщики, селяни, оренда, мобілізація, солдати-фронтовики, погроми.

Постановка проблеми. На тлі загального економічного піднесення 1910 – 1914 рр. поміщицькі й селянські господарства, які до революції 1905 – 1907 рр. страждали від «зубожіння», адаптувалися до умов ринково-капіталістичного розвитку, їхні економічні проблеми втрачали свою актуальність. Однак Перша світова війна відновила кризові тенденції в розвитку сільськогосподарської галузі, спричинила глибокі соціальні погрязіння для всіх верств суспільства і сформувала нові джерела конфліктів на селі. Війна, зокрема, загострила суперечності між поміщиками й селянством і сформувала передумови для другого етапу «аграрної революції», який розпочався 1917 р. Як відомо, змістом «аграрної революції» 1902 – 1922 рр. був соціальний конфлікт між селянством та поміщицтвом (тривав із 1902 до 1919 – 1920 рр.), який пізніше (1919 – 1922 рр.) переріс у політичну (і воєнну) конфронтацію селянства з державою. Після відкритого періоду соціальної конфронтації в 1902 – 1907 рр. наступне десятиріччя (1907 – 1917 рр.) уважалося новим латентним періодом визрівання передумов для другого відкритого періоду «революції» 1917 – 1922 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив Першої світової війни на стан сільського господарства (переважно в загальноросійському контексті) дослідники стали вивчати ще в 1920 рр. [1; 2]. У 1950 рр. науковці звернули увагу на розвиток поміщицького господарства та продовольче становище Росії під час